

Nemzeti bibliográfiai szolgáltatások a 21. században: fejlődés és forradalom

Beaudiquez, Marcelle

1977-ben az IFLA és az UNESCO támogatásával Párizsban találkoztak a nemzeti bibliográfiai szolgáltatásokért felelős vezetők és szakértők, hogy olyan ajánlásokat fogalmazzanak meg, amelyek valamennyi ország – különösen a fejlődő országok – számára egyértelművé teszik a bibliográfiai számbavétel lényegét. Céljuk az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel (Universal Bibliographic Control = UBC) pontos megfogalmazása, végső formába öntése volt.

A konferenciáról készült zárójelentésben¹ szereplő alapelveket és ajánlásokat áttekintve megállapíthatjuk, hogy azok érdemben helytállóak. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy széles körű megvitatásuk és elfogadásuk ellenére is megvannak a maguk korlátai és nem bizonyulnak elég rugalmasaknak, ha azokkal a változásokkal szembesítjük őket, amelyeket a számítógép, vagy ahogyan ma nevezni szoktuk, az új technológia hozott. Az 1970-es évek végétől a

következők voltak a bibliográfiai számbavétel alapvető összetevői: kötelezpéldány jogszabály, nemzeti bibliográfia és nemzeti bibliográfiai ügynökség – a legtöbb esetben nemzeti könyvtárban –, amely a tényleges bibliográfiai szolgáltatásokért, különösképpen a bibliográfiai tételek (rekordok) terjesztéséért felelős.

Mára már elenyésző azoknak az országoknak a száma, amelyekben e három összetevőnek legalább egyike ne lenne meg, legalább a tervezés szintjén.² Számos fejlődő országnak kell azonban szembesülnie azzal, hogy miután sok energiát fordítottak a nemzeti bibliográfiai számbavétel eszközeinek megteremtésére, azok hosszú távon való működtetésére nincs biztosíték. Megkérdőjelezzük tehát erőiknek e célra való összpontosítását akkor, amikor egy Web-hely létrehozása sokkal fontosabbnak tűnik. Mindazonáltal, a jelenlegi technológiai változások egyetlen országot sem mentesítenek az alól, hogy

saját, kötelespéldányon alapuló nemzeti bibliográfiáját létrehozza. Annak az országnak, amely ezt elmulasztja, publikált nemzeti azonossága forog kockán, mert soha nem látja majd saját, egybegyűjtött írásbeli örökségét és/vagy azt sem, amelyet vele kapcsolatban más hozott létre a hálózaton vagy bárhol máshol. Az 1987-es, Brightonban tartott konferencia vitái során azt szűrték le, hogy nemzeti bibliográfia nélkül csapdába kerülhetünk, ugyanis, ha megjelentetésében különböző prioritásokat veszünk figyelembe, a kevésbé fontosnak tartott rész rövidesen nyom nélkül eltűnik.³

Akárhogyan is, a bibliográfiai számbavételhez szigorúan meghatározott hármasság kialakítására volt szükség: bibliográfiai ügynökség, kötelespéldány szolgáltatás és nemzeti bibliográfia. Mindez abban az időben fogalmazódott meg, amikor a teljes kiadványtermésre a nyomtatott forma volt jellemző, amely mellett az „egyéb, nem nyomtatott anyagok”-nak csekély jelentőségük volt a kiadók, a terjesztők és a könyvtárak számára egyaránt. Azóta azonban a dokumentumhoz és az információhoz való hozzáférés jelentését drasztikusan megváltoztatta mindazon dolgoknak (dokumentumoknak) az átalakulása, amelyeket össze kell gyűjteni, és amelyeket elérhetővé kell tenni. Annak a századnak a küszöbén állunk, amelyben megérjük az „egyéb, nem nyomtatott anyagok” szerepének felcserélődését a papírhordozóhoz képest, és amelyben az információt közvetítő eszköz fokozatosan elváltik annak anyagi megtestesülésétől. Érvényben maradnak-e ezek után az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel alapelvei?

Azt javaslom, vegyük szemügyre az 1977-es ajánlásokat, hogy egyenként mérlegeljük azok megvalósításának realitását, lehetséges fejlődési irányukat, és hogy hangsúlyt helyezünk az újonnan felmerülő kérdésekre.

1. Kötelespéldány

1.1 Az 1981-es ajánlások tényleges végrehajtása⁴

- a jogszabállyal rendelkező országok számának növekedése
- a beszolgáltatási kötelezettség kiterjesztése valamennyi médiumra és hordozóra.

1.2 Szükség van az ajánlások továbbgondolására

- A gyűjtőkör, azaz a kiválasztás, az előnyben részesítés és a kizárás ismérveinek közös meghatározása: szerepeljen-e mindez a jogszabályban? Ezek után fenn kell-e tartani minden egyes nemzeti könyvtár számára a válogatás jogát?
- Legyen-e megosztható a kötelespéldányok hálózati nyilvántartása a dokumentumok fajtái szerint, sokrészes, összetett egységek esetében?
- Szükség van-e a megőrzés fogalmának felülvizsgálatára a tartótól a tartalomig, a beszolgáltatott objektumtól a megőrzött műig (azaz, lehessen-e csökkenteni ugyanazon szöveg különböző példányainak számát: kötött, fűzött, könyvklub névhez kötődő példány, más kiadói névvel megjelent példány, stb., legyen-e megváltoztatható a hordozó az eredeti példány megőrzésének kötelezettsége nélkül)?
- Hogyan kell kezelni az elektronikus médium megőrzésének költségeit, figyelembe véve, hogy ezek megfelelő ellenőrző berendezéseket, napi adatátvitelre alkalmas eszközöket igényelnek, nem beszélve a hardver avulásáról, kopásáról.

1.3 A kötelespéldány megfogalmazása online elektronikus dokumentum esetén

- Mit jelent a kötelespéldány egy online dokumentum esetében?
- El lehet-e szakítani a kötelespéldányt a hordozójától (anyagtalanná lehet-e tenni)? Redukálni lehet-e a kötelespéldányt annak a helynek a meg-

adására, amelyen az fellelhető, nevezetesen egy URL-re, ha egy állandóan változó tartalmú dokumentumról van szó?

- Kire vonatkozik a kötelezpéldány jogszabály a hálózaton világszerte elérhető dokumentumnál?
- Mi a bibliográfiai ügynökség szerepe az online dokumentumok „gyűjtésében”? Mit értünk példányon – egy adott időben lezárt kiadást (tartalmat), – egy az előállítóval/kiadóval előzetesen kötött megállapodás alapján engedélyezett hozzáférést (egy vagy többfelhasználós engedélyt egy, a hálózaton lévő, távoli hozzáférésű példányhoz)?
- Megosztható-e a gyűjteményi felelősség több szervezet között úgy, hogy az ügynökség koordináló szerepet tölt be? Elfogadható-e ez a megoldás a hatékonyabb kezelés érdekében?

2. A nemzeti bibliográfia

2.1 Az ajánlások több-kevesebb sikerrel történő megvalósítása

- 1977 óta sok nemzeti bibliográfia született, de néhány év múltán néhányuk eltűnt közülük, másoknál komoly gondot jelentett rendszeres megjelentetésük (a fejlődő országokban);
- a szabványos bibliográfiai leírás és az azonosító számok (ISBN, ISSN) használata megbízhatóbb azonosítást tett lehetővé.

2.2 Ajánlások, amelyek nem találtak követőkre

- „a bibliográfia tartalmazzon a gyűjtőkörre (tartalmára) vonatkozó eligazítást és legalább negyedévenként jelenjen meg nyomtatott számokban (kötetekben)” – ez az ajánlás kis határfokkal érvényesült;
- ritkán van információ arról, hogy nemzeti szinten kinek milyen szerepe van a dokumentumok és más anyagok teljes körű gyűjtésében és kezelésében: az erre vonatkozó 1977-es útmutatás sohasem valósult meg;

- a multinacionális kiadványok számbavétele még mindig nem kielégítő, bár a kormányközi szervezetek kiadványait a kereskedelmi katalógusok jobban reprezentálják;
- a kiadványban feltüntetett előzetes katalógustétel (CIP) program az elmúlt 20 évben alig fejlődött, áttörést jelent viszont a kiadókkal való együttműködésben (BIBLINK) az elektronikus, főként az online dokumentumok terén.

2.3 A nemzeti bibliográfia fejlődése

(forma)

- 1977-ben a bibliográfia nyomtatásban jelent meg; 20 évvel később a nyomtatott változat kezd eltűnni, folytatódik CD-ROM-on, vagy azaz párhuzamosan jelenik meg;
- hasonlóképpen a kötelezpéldányok őrzésének megosztásához, a bibliográfia készítése is történhet kooperációban, az ügynökség ez esetben a koordinátor szerepét vállalja fel;

(tartalom)

- előfordul, hogy a nemzeti könyvtári katalógus magában foglalja a bibliográfiát, ha ez utóbbi online hozzáférésű és nem jelenít meg állományadatokat;
- az előállítás alvállalkozásban (szerződéses formában) történik, néha teljes mértékben (Dánia), néha részben (Egyesült Királyság);
- a rekordok hozzáférési időtartama növekszik: vajon akkor is ez lesz a cél, amikor a dokumentum és a rá vonatkozó adatok (metaadatok) már a hálózaton jelennek meg?
- milyen a kapcsolat a nemzeti könyvtár és a könyvpiar között? Történik-e elmozdulás az egyetlen feldolgozó folyamat irányába?
- a számítógépes ellenőrzés javította a dokumentum azonosítást, most azonban az online doku-

mentum egységének és hitelességének (sértetlenségének) problémáit kell megoldani.

2.4 A nemzeti bibliográfia megfogalmazása

- a 21. század kéziratos és szerkesztőségi közleményei (tárgyai) az Internetre kerülnek és maguk a Web-helyek is kéziratos termékek, amelyek tartalmazhatnak nem közlésre szánt anyagokat. Fel kell-e ezeket dolgozni? Megjövendölhető-e a Web-helyek nemzeti bibliográfiája? És ha igen, melyeké?
- a közzétett információk mennyisége egyre finomabb indexelést fog kívánni: az azonosításra való törekvések inkább a „lapok”-ra összpontosítanak-e majd, mintsem a teljes dokumentumokra?
- a leíró elemek a kiadvány forrásaiban egyre növekvő mértékben maguktól a szerzőktől származnak-e majd: az lesz-e a bibliográfiai ügynökségek szerepe, hogy ezeket az elemeket összefüggésbe hozzák és rendezhetővé tegyék valamennyi média számára (szöveg, kép, hang)?
- fontossá válik az új eszközök meghatározása és szabványosítása (metaadatok, elektronikus objektumok azonosító kódrendszere = DOI: digital object identifier);
- hogyan alakul a bibliográfia és az elektronikus dokumentumok közötti kapcsolat: megmarad-e a bibliográfia számba vevő, azonosító szerepe, vagy a hozzáférés eszközzé is válik?

3. A bibliográfiai ügynökség

3.1 Az ajánlások megvalósítása

- állíthatjuk, hogy nem szükségképpen kell bibliográfiai ügynökségnek nevezni azt az intézményt, amely 20 éven keresztül betöltötte hivatását. Két alapvető megbízatásának (a kötelespéldányok kezelésének és a nemzeti bibliográfia

készítésének) messzemenő teljesítése a húsz év során valóságos, látható eredményeket hozott.

- a további funkciók számának és körének teljes körű értékelése nehéz feladat, de néhány kérdést fel lehet tenni:
- a rekordszolgáltatás nagy átalakuláson ment át: a nemzeti bibliográfiai mágnesszalagok cseréjét az adatcsere formátumok konverziójának problémái késleltették; másféle visszakeresési eszközök kínálkoztak; ugyanakkor megkezdődtek az egyetemes konverziót (USMARCON) lehetővé tevő munkálatok és a közös felületek használata (Z39.50; ONE projekt);
- a bibliográfiai kiadványok hordozója változóban van (CD-ROM); az az igény, hogy a hosszantartó, folyamatos megjelenítés biztosítsa az azonosítást, elosztatni látszik azt a kilátást, hogy a frissítéseket csak a hálózaton tegyék elérhetővé (úgy tűnik, hogy a nyomtatott forma jobban garantálja a folytonosságot és a maradandóságot, mint a CD-ROM vagy az online hozzáférés);
- kevés az egységesített besorolási adatállomány, ennek ellenére számos nemzetközi tevékenység alapjául szolgálnak és nem szabad ezeket a keresőmotorokkal összetéveszteni;
- hogyan alakul a kiadók és a nemzeti bibliográfiai ügynökség kapcsolata?

3.2 Miféle szervezet alkalmazkodna jobban az Internethez?

- a bibliográfiai ügynökségek központi és egyre inkább irányító szerepet töltenek be a dokumentumok azonosításának és elérésének biztosításában. A hálózaton azonban a könyvtárak határozottan kisebbségben vannak. Milyen hozzáadott érték tenné lehetővé, hogy el- és felismerjék őket a hálózaton?
- saját nyelvükön kell-e újra felépíteniük a könyvtáraknak saját szolgáltatásaikat a hálózaton vagy nyitniuk kell, és be kell épülniük az infor-

máció világába (kiadók, tömegkommunikáció stb.)?

4. Kilátások a fejlődésre és forradalomra

Az eddigi gondolatok alapján nyilvánvaló, hogy a dokumentumoknak különböző elektronikus hordozókon (CD-ROM, CD-I. videó, stb.) való megjelenése folyamatos alkalmazkodást igényel; a bibliográfiai számbavétel eszközei alkalmazkodó képessé-
gükről eddig is mindig tanúbizonyságot tettek. Az alkalmazási területek bővülnek, a szabványok és formátumok fejlődnek, de a kötelezpéldány és a nemzeti bibliográfia fogalma változatlan maradt.

Az igazi forradalmat az online elektronikus dokumentumok hoznak, nem annyira azok, amelyek már megjelentek valamilyen más hordozón, inkább azok, amelyek eredeti, páratlan tartalomként jelennek meg, akár hasonlítanak a korábbi, klasszikus típusokhoz (elektronikus folyóirat), akár nem (Web-hely).

Az alapvető kötelezpéldány gondolat komoly próbatétel előtt áll. Egy új megállapodáson alapuló, szerződésszerű kapcsolatot kell kialakítani az elektronikus információ előállítóival. Le kell-e mondanunk a nemzeti könyvtárak hagyományos funkciójáról, azaz hogy a nemzeti kiadványtermés minden egyes kiadványát nyilvántartásba veszük, s e helyett inkább a műveket vegyük számba?

Fordította: Berke Barnabásné

Jegyzetek

1. International Congress on National Bibliographies (UNESCO/PGI – IFLA), Paris, 12-15 September 1977. Final Report. Paris : Unesco, 1978. – (Conf. 401/Col. 11, Paris, February 1978. PGI/77/UBC/3)
2. An annotated guide to current national bibliographies : by Barbara L. Bell. – 2nd completely revised edition. – Munchen : K.G. Saur, 1998. – (UBCIM Publications, New series, vol. 18.)
3. Proceedings of the National Bibliographies Seminar, Brighton, 18 August – 1987, held under the auspices of the IFLA Division of Bibliographic Control : ed. by Winston Roberts. – London : IFLA UBCIM, 1988.
4. Proposals for a Legal Deposit Bill, prepared by Jean Lunn. – Paris : UNESCO, 1981. – (PGI/81/WS/23)